

kv. Artilleristen

Göteborgs stad | Haga 19:16
Förundersökning | Göteborg 216

Tara Gullbrand

kv. Artilleristen

Tara Gullbrand

ARKEOLOGISK RAPPORT FRÅN GÖTEBORGS STADSMUSEUM 2015:08

ISSN 1651-7636

ARKEOLOGISK RAPPORT FRÅN
GÖTEBORGS STADSMUSEUM
ISSN 1651-7636
© Göteborgs Stadsmuseum 2014
Norra Hamngatan 12
411 14 GÖTEBORG
www.stadsmuseum.goteborg.se

REDAKTION
Else-Britt Filipsson
Ulf Ragnesten
Tom Wennberg

OMSLAGETS GRAFISKA FORM
Mimmi Andersson
Teckning: Hans Dillner

Framsida: Översikt över kv. Artilleristen 1979 mot söder, foto Mona Lorentzson
Inlaga: Bergsgatan 18, äldre foto. GSM Foto.nr: GhmD_48115

TOPOGRAFISKA OCH EKONOMISKA KARTAN
© Lantmäteriverket. Medgivande 507-98-3211

KARTOR FRÅN STADSBYGGNADSKONTORETS DATABAS
© Göteborgs Stadsbyggnadskontor

INNEHÅLL

INLEDNING.....	3
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER.....	4
MÅLSÄTTNING OCH METOD	4
TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ	6
STADSDELEN HAGA, HISTORIK.....	6
Saneringen av Haga.....	12
KV. ARTILLERISTEN, HISTORIK.....	9
Fattigvården.....	12
Arbetarrörelsen.....	12
GRÄVNINGSIAKTTAGELSER	14
Provdike 1	14
Provdike 2	15
Provdike 3	16
Provdike 4	18
TOLKNING OCH DATERING	21
ANTIKVARISK BEDÖMNING	21
LITTERATUR	22

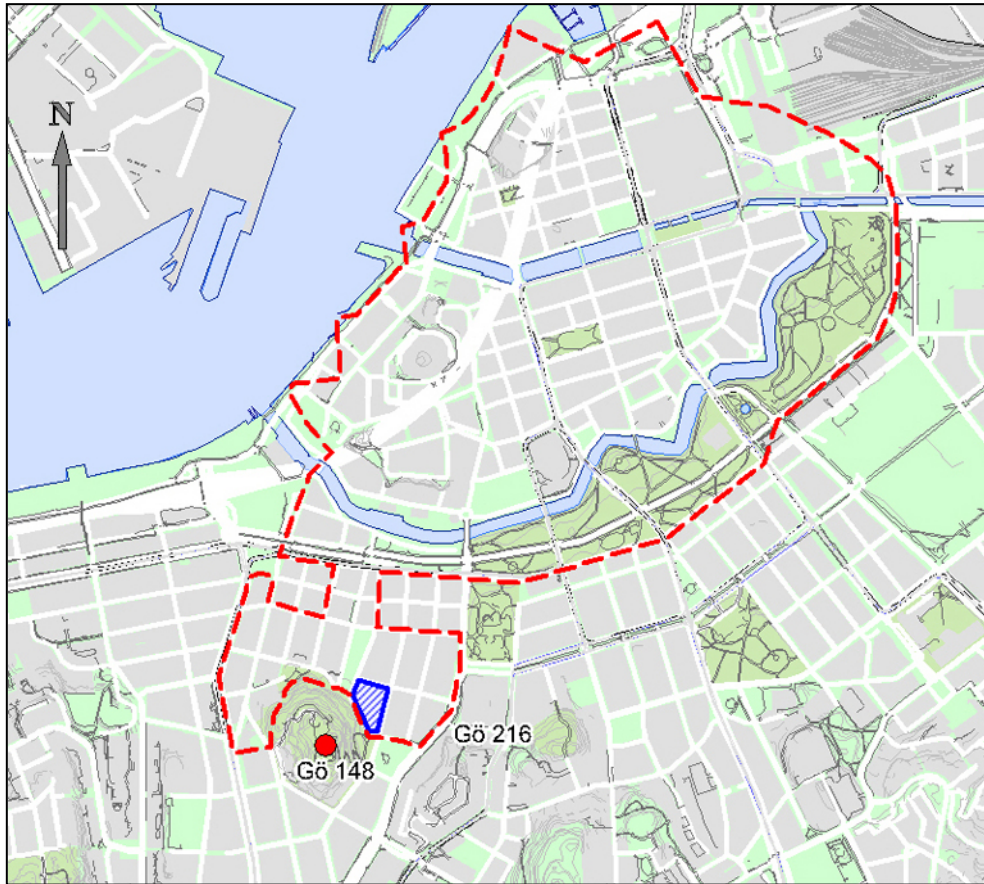
BILAGA 1: Fyndlista

Figur 1. Blå kartan, skala 1:100 000. Göteborg med undersökningsområdet markerat.

KV. ARTILLERISTEN, HAGA

Arkeologisk förundersökning

Figur 2. Fornlämningsområdet som omfattar det äldsta Göteborg (Göteborg 216) och Skansen Kronan (Göteborg 148) markerat i rött, samt undersökningsområdet kvarteret Artilleristen markerat med blått. Skala 1:17 000.

Under juni och juli 1979 utförde dåvarande Göteborgs historiska museum en arkeologisk förundersökning av kvarteret Artilleristen i Haga. Anledningen till undersökningen var nybyggnation av bostäder och gjordes på uppdrag av länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län (nuvarande Västra Götalands län) samt bekostades av Göteborgs Stads bostadsaktiebolag. Kvarteret ligger inom forn lämning RAÄ Göteborg 216, som utgörs av det äldsta Göteborg (figur 2). Någon rapport färdigställdes inte i samband med undersökningstillfället utan skrivs i december 2014 baserat på det tillvaratagna fyndmaterialet samt bevarad dokumentation.

Det berörda kvarteret ligger på nordöstra sidan vid foten av Risåsberget på vars krön Skansen Kronan (RAÄ Göteborg 148) är belägen. Kvarteret hör till den del av Haga som började bebyggas redan under 1600-talet. Undersökningens syfte var att ta reda på om det fanns några bevarade lämningar kvar från den tiden. Fem maskingrävda provdiken grävdes varvid rester av rustbäddar och husgrunder av sten, sannolikt från 1800-talet påträffades. Inga säkra 1600-1700-talslämningar kunde konstateras. Fyndmaterialet uppvisar dock föremål från 1700-talet, och möjligen ett mindre antal 1600-talsfynd.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens beslut nr:	391-2364-79
Uppdragsgivare:	Göteborgs Stads bostadsaktiebolag
Läge:	kv. Artilleristen, Haga 19:16
Koordinater i rikets nät:	N: 6399062 / Ö: 318663 (SWEREF99 TM)
Grävningsorsak:	Nybyggnation av bostäder
Grävningsinstitution:	Göteborgs historiska museum
Tidpunkt för undersökning i fält:	Juni-juli 1979
Undersökt yta:	6700 m ² (ext.) 675 m ² (int.)
Antal arkeologtimmar i fält:	80
Antal maskintimmar:	80
Platsledare:	Mona Lorentzson
Inventarienummer:	GSMS 140030

MÅLSÄTTNING OCH METOD

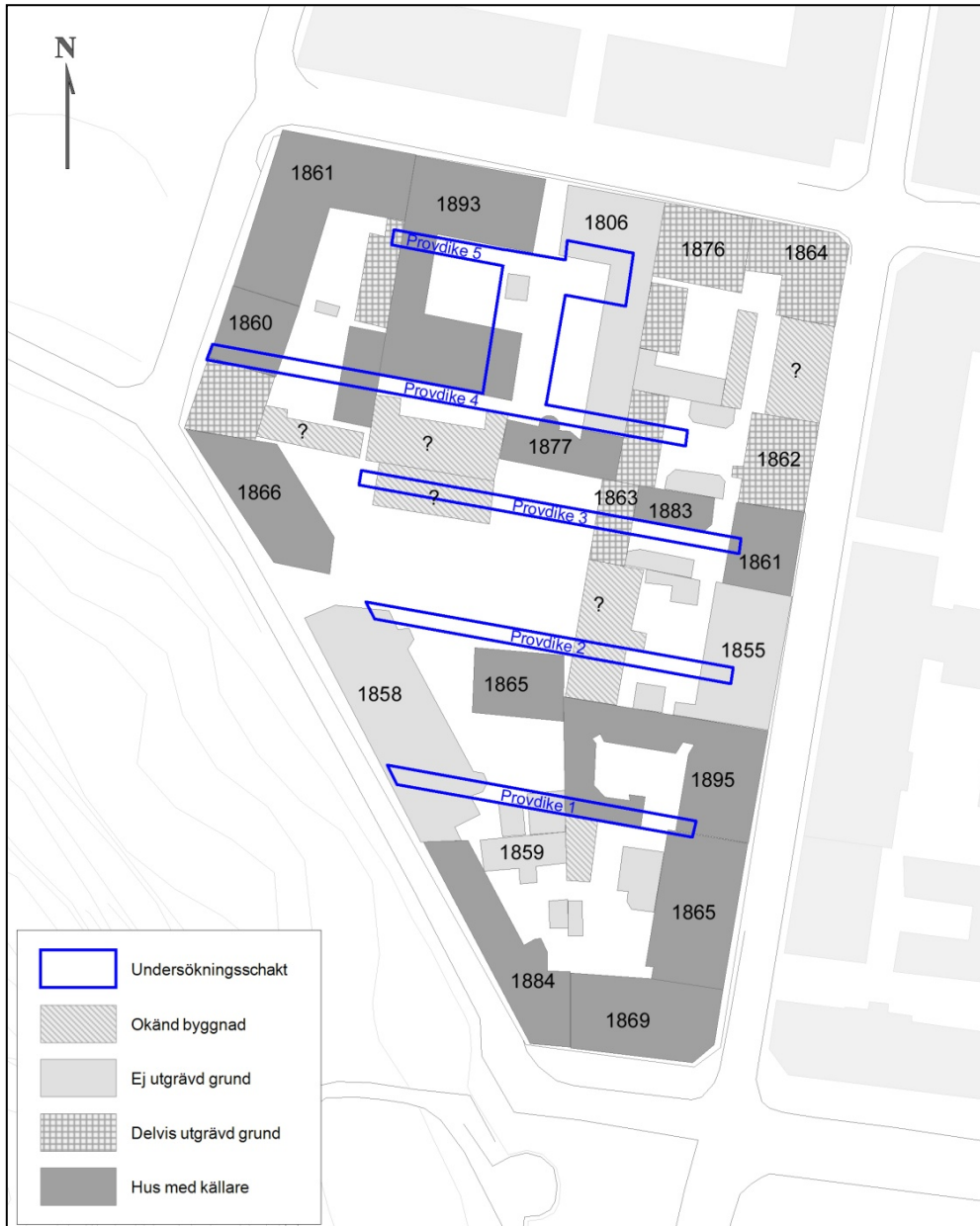
Målsättningen med den arkeologiska undersökningen var att ta reda på om det fanns några bevarade bebyggelselämningar eller andra spår av mänsklig aktivitet i kvarteret, i synnerhet från de allra äldsta bosättningarna från 1600-talet.

Fem maskingrävda schakt, kallade provdiken, lades i öst-västlig riktning tvärs över kvarteret mellan Skolgatan och Östra Skansgatan/Bergsgatan (numera Bulteklubbsgatan). Schakten lades med cirka 20 meters avstånd och är numrerade 1-5 från söder till norr.

Placeringen av provdikena förlades i möjligaste mån till platser inom kvarteret där de äldsta byggnaderna, samt byggnader utan källare stått innan rivningen (figur 3). Schakten var cirka 1,5 meter breda och grävdes ned till steril bottenlera utom på de ställen där källarvåningar från modern tid påträffades.

Den bevarade dokumentationen utgörs av plan- och profilitrningar samt fotografier.

Figur 3. Kvarteret Artilleristens byggnader innan rivningen på 1970-talet, markerade med byggnadsår samt om de var försedda med källarvåning.

Figur 4. Kvarteret Artilleristen som det såg ut vid den arkeologiska förundersökningens start. Vy mot norr. Foto: Mona Lorentzson, juni 1979.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

Kvarteret Artilleristen ligger nordost om, och vid foten av det markanta Risåsberget som utgör platsen för Skansen Kronan, ett byggnadsminne och fast fornlämnning i form av en skansanläggning (RAÄ Göteborg 148).

Det femkantiga kvarteret begränsas av Pilgatan i norr, Skolgatan i öster, Skanstorget i söder, Östra Skansgatan i nordväst och Bulteklubbsgatan, som då hette Bergsgatan, i sydväst. Marknivån sluttar något österut, mot Skolgatan.

Vid tidpunkten för förundersökningen var alla byggnader som tidigare stått i kvarteret rivna och platsen var delvis övervuxen samt täckt av raserat byggnadsmaterial. Nordvästra, nordöstra samt sydöstra delarna utgjordes av parkeringsplatser, vilka användes samtidigt som förundersökningen pågick. Det sydvästra hörnet var täckt av gräs (figur 4).

Inga övriga arkeologiska undersökningar har gjorts i kvarteret, varken före eller efter denna undersökning.

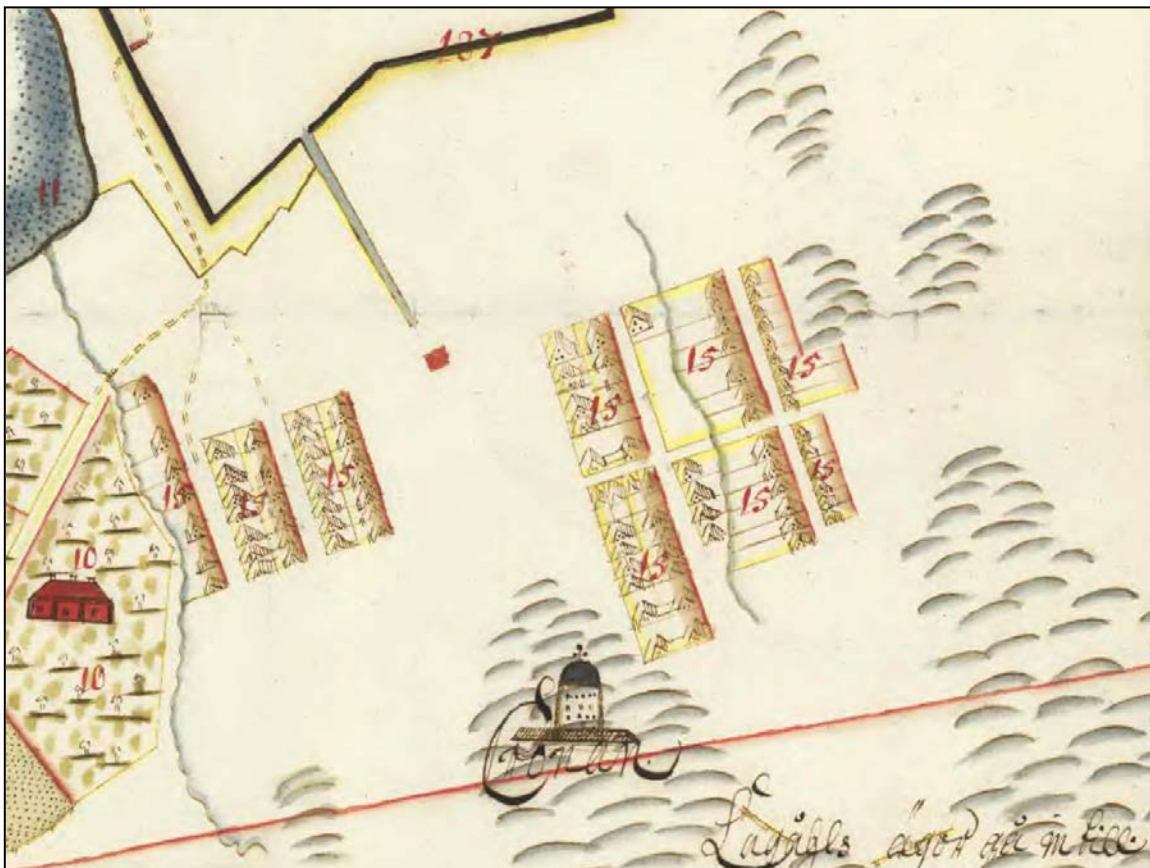
STADSDELEN HAGA, HISTORIK

Haga började bebyggas på 1640-talet och var Göteborgs första planlagda stadsdel utanför stadsmurarna. De som inte fått tomtmark innanför stadens murar fick tillstånd att vid Skansbergets fot anlägga ”en malm eller förstad”. Dåförtiden fanns

ett försvarsverk på berget kallat Ryssås Skans. Detta var föregångaren till Skansen Kronan som byggdes 1687 efter ritningar av Erik Dahlberg (Lönnroth 1971).

Av militära skäl bestämdes att husen skulle avröjas när kronan behövde marken eller vid krigsfara. Dessa krav gjorde att bebyggelsen blev enkel och provisorisk. Delar av Haga revs i samband med ett befarat anfall från danskarna 1676, och ännu en gång på 1680-talet för att ge plats åt kaponjären. Kartan från 1696 visar schematiskt att kvarteren var bebyggda med cirka 80 envåningshus. Skansen Kronan är den enda byggnaden som finns kvar från denna tid (figur 5).

År 1665 gjorde stadens handelskollegium en undersökning av Hagas befolkning. 43 personer inställde sig, de flesta sjöfolk, ett par blekare, ett par öltappare och åtta sysslolösa, men inga köpmän eller hantverkare. Med kvinnor och barn uppgick befolkningen till 200 personer. Den var utan tvivel mycket brokig och sades också vara tuktlös. Prästerskapet klagade över att Haga ”hyste elakt folk som förde ett förargligt leverne” (Kjellin 1971; Lönnroth 1979).

Figur 5. Utsnitt ur Geometrisk avmätning Göteborgs stad. Erik Kuus 1696. Visar förstaden Haga, kvarteret närmast Skansen Kronan är Artilleristen. Stadsmurarna norr om Haga syns överst i bild.

Under 1700-talet minskade de militära kraven och bebyggelsen blev mer permanent. Den var gles med en blandning av trädgårdar och små trähus. Största delen av invånarna var ”arbetsfolk” men det förekom också att stadens borgare hade sommarhus här. Tullhus och flera krögerier fanns vid Landsväggsgatan som var huvudgata. Befolkningen omfattade cirka 1000 personer och Haga beskrivs under senare delen av 1700-talet som en grönskande idyll (Lönnroth 1972).

Mellan åren 1800-1840 utvidgades och förtätades bebyggelsen i Haga och antalet invånare ökade till 3000. Ökningen berodde bland annat på att de personer som inte hade råd att bygga stenhus inte kunde bo kvar inom vallarna utan flyttade ut till förstäderna. 1803 förbjöds nämligen all bebyggelse av trä inom vallgraven på grund av brandrisken (Lönnroth 1972; 1979).

På 1840-talet tillkom flera industrier i Göteborg och befolkningen i Haga ökade snabbt till cirka 10 000. Haga var nu en utpräglad arbetarstadsdel och kom att bilda centrum för arbetarrörelsen. Den var tätt bebyggd och med ett rikt utbud av verksamheter och allmänna institutioner (Lönnroth 1972).

Vid sekelskiftet 1900 hade befolkningen stigit ytterligare till 14 000. Arbetarrörelsen, frikyrkorna och Skanstorget med torghandel och möten av olika slag var de stora träffpunkterna. Tomtmarken exploaterades allt hårdare och ungefär hälften av de äldre trähusen ersattes av landshövdingehus. Trångboddheten bestod ändå, ofta bodde 10-15 personer i lägenheter på 1 rum och kök (Lönnroth 1972).

Saneringen av Haga

Förnyelsen av Haga har diskuterats sedan 1910-talet. Sanering av stadsdelen började diskuteras på 1930-talet och det var nybyggnadsförbud i avvaktan på utredningar. Befolkningen minskade kontinuerligt och på 1950-talet bodde bara omkring 6 000 personer här. Osäkerheten om framtiden medförde att underhåll av husen begränsades eller uteblev helt. Ett saneringsprogram upprättades 1962 och som första etapp utfördes rivningar. 1960-72 revs ungefär en femtedel av Hagas bebyggelse och befolkningen minskade till cirka 3000 (Lönnroth 1972).

Parallellt med saneringen växte en opinion mot rivningarna fram. Från Göteborgs museinämnd och Riksantikvarieämbetet kom uttalanden om att Haga som helhet utgör en kulturhistorisk miljö av stort värde. Önskemål om att bevara stadsdelen kom också från Hagaborna. 1973-77 dämpades därmed rivningstakten, men 1978-79 revs ytterligare 15-20 hus. Samtidig föreslog Länsstyrelsen att ett

Figur 6. Kvarteret Artilleristen, Skolgatan 35. Graffiti med vädjan "Låt Haga leva!" som motstånd mot de pågående rivningarna. Foto: Staffan Westergren 1971. GSM Fotou.nr:0:1589.

60-tal hus skulle förklaras som byggnadsminnen och ges lagligt skydd. Protester mot rivningarna var vanliga (figur 6) och husockupationer förekom. 1984 antogs slutligen ett program vilket innebar att cirka 60 hus skulle bevaras och ombyggnaden av stadsdelen började på allvar. Totalt finns idag ett 90-tal hus kvar som är uppförda före 1920 (Lönnroth 1972; 1999).

KV. ARTILLERISTEN, HISTORIK

Artilleristen är ett av de kvarter som har varit bebyggt sedan 1600-talet. Det kallades från början för *Femkanten* på grund av sin form. I bouppteckningar, taxeringslängder, auktionsprotokoll med mera har några av kvarterets invånare registrerats. Många var varvsarbetare, linnevävare eller järnbärare. Ibland förekommer även en beskrivning av bostaden, och vi kan få en uppfattning om hur kvarteret kan ha sett ut. (samtliga personer i detta kapitel är ur Kjellin 1971).

Figur 7. Östra Skansgatan 30 och Bergsgatan 18, byggda 1860 respektive 1866. Foto: Hjalmar Wijk 1960. GSM GhdD:25410.

Timmerman Carl Florin, Artilleristen 4, Pilgatan 7. Enligt bouppteckning 1740 var Florin ägare till en halv liten byggnad med stuga, kök, vedbod och kålhage (benämningen stuga användes under denna tid om ett rum). Hans änka Annika Helgesdotter taxerade ännu 1780 för detta innehav. Den andra hälften ägdes då av linnevävare Hans Borgman. Huset utdömdes 1807 av brandsynen eftersom det var försett med en oduglig bakugn.

Linnevävare Jonas Frisk, Artilleristen 4, Pilgatan 7. Bland de äldre linnevävarna märks Jonas Frisk som fått burskap 1754 och var verksam till sin död 1772. Han ägde en kålsäng samt den andra hälft av huset som delades med tidigare nämnde Carl Florin. Detta gick i arv till hans änka Annika Andersdotter och ansågs värt 700-daler silvermynt.

Linnevävare Daniel Christopher Barth, Artilleristen 1 & 15, Östra Skansgatan 28-30, Pilgatan 1. Om Barth skrivs 1784 att han ägde en liten gård ”näst intill grafvarna på norra sidan i Östra Haga.” Hans hus innehöll en stuga, en kammare och ett kök. På tomten fanns en vedbod och en kålhage. Han ägde också nabo-tomten där han lät uppföra ett verkstadshus med oinrett vindsrum. Hans änka, Margareta Krabbe, sålde husen till linnevävare Isac Lundgren som i sitt första äktenskap var gift med deras dotter, Regina Dorothea Barth.

Järnbärare Anders Andersson, Artilleristen 8, Skolgatan 33, var ägare till ett litet hus om ett rum och kök, som vid den första hustruns död 1813 värdesattes till

100 riksdaler banco. Efter hans död 1828 övertogs den av hans arvingar, men såldes 1851 till månadstjänare Mathias Nilsson, som lät uppföra ett tvåvånings trähus på tomten.

Järnbärare Jon Jonsson, Artilleristen 4, Pilgatan 7. Järndragare Jonas Andersson taxerades 1769 för ett mindre hus med en liten kammare och ett litet kök. Det var endast hälften av en fastighet och han förfogade också över hälften av tomten med en kålhage. Han var gift med Cajsa Apelträd, som står som innehavare ännu 1819. En järnbärare övertog hennes del och sålde den 1823 till järnbärare Jon Jonsson. I hans bouppteckning 1835 är den värderad till 200 riksdaler banco. År 1838 beskrivs huset som ett envåningshus av timmer med rödfärgad brädfodring. Han disponerade där hälften av förstugan och två rum med ”brädpanelade tak” och ”pottkakelugnar”. I ett av rummen fanns tapeter, det andra var limfärgat. Till hans del hörde också ett kök med väggfasta hyllor, spis och bakugn. Till lägenheten fanns fyra par fönsterluckor, varav de två mot gatan var försedda med järnstänger. På tomten stod en vedbod av ständervirke.

Figur 8. Skolgatan 35-27, byggda mellan åren 1855 och 1864. Foto: Hjalmar Wijk 1960. GSM GhmD:25485.

Fattigvården

Göteborgs fattigvårdsstyrelse flyttade i början av 1800-talet en stor del av sin verksamhet till Haga. De flesta lokalerna inrättades i södra delen av kvarteret ”Femkanten.” Sedan lång tid tillbaka hade man haft svårigheter med fattigdom, tiggeriet hade blivit alltmer tilltagande och det klagades högljutt och allmänt över myndigheternas maktlöshet. Men 1788 utarbetades en författning som skulle förbättra arbetshus och fattigförsörjandet.

År 1805 fick man upplåtelse på Pilgatan 5 och här kom hälften av Hagas 300 mantalsskrivna fattighjon att inhysas. Där uppfördes 1806 försörjningshuset, ett stenhus med fem rum och kök på nedre botten och dessutom ett brygghus samt i övre våningen fyra stora rum. Ytterligare fanns där ett trähus med tretton rum och tre kök samt en gråstenskällare. I trädgården stod en vedbod och två murade brunnar. Två år senare flyttade även en uppfostringsanstalt för flickor till kvarteret.

År 1810 fick man även upplåtelse på tomterna Östra Haga 4-7; Bergsgatan 18 som var en ödetomt, Östra Skansgatan 28/Pilgatan 1 som hade tillhört linnevävare Isac Lundgren och var ett två vånings trähus, Pilgatan 36 som hade innehaft av arbetskarl Nils Floberg och ännu var oinrett då det 1810 överläts av hans änkas arvingar. Sedan fastigheterna på dessa tomter satts i stånd blev de bostadshus för fattigvårdsinspektoren, salar för skriv- och lässkolor samt verkstäder för en skräddare och en skomakare, hos vilka en del barn gick i lära.

Fattigvården flyttade så småningom vidare, fastigheterna såldes på auktion och inropades av drängen Petter Axel Åberg, som begärde upplåtelse 1836. Men 1841 var hans egendom utmätt och såldes till handlare Lars Gustav Ljunggren. Fruntimmersföreningen köpte 1853, av handlande Eric Ericsson, Skolgatan 39-Bergsgatan 24 vilket blev hem för vanvårdade barn. Hemmet flyttades 1864 till Lerum och huset såldes till handlande Andreas Jonsson. Mellan 1917-1969 tjänstgjorde det som natthärbärge, men blev sedan utrymt.

Arbetarrörelsen

Arbetarrörelsen började framträda i Göteborg på 1880-talet, men hade i början svårt att finna lokaler. Till att börja med hyrde man lokaler, bland annat ett trähus på Bergsgatan 24 (senare adress Skanstorget 13 och numera Skolgatan 39) vid Skanstorget. 1899 inköptes fastigheten som blev Göteborgs första ”Folkets hus”. Här bildades många av fackföreningarna och här hölls i fortsättningen möten och

Figur 9. Göteborgs första Folkets hus i början av 1900-talet. Vy från Skanstorget. Foto: Olga Rinman cirka 1915. GSM GmbB:17662.

fester. Tidningen Ny Tids redaktion och tryckeri flyttade hit och man hade också ett kafé (figur 9).

Skanstorget blev en plats där man samlades till möten och demonstrationer utanför Folkets hus. Senare erbjöds lokaler för möten och Ny tid i Arbetarföreningens hus vid Järntorget och det blev istället den naturliga platsen för arbetarrörelsen i fortsättningen. Byggnaden vid Bergsgatan såldes.

Mellan åren 1950-70 revs sju byggnader i kvarteret och projektering för nybyggnad påbörjades. Vid Gudrun Lönnroths utredning 1972 hade Artilleristen därmed förlorat sin ursprungliga karaktär, men rymde fortfarande några byggnader som bedömdes vara av särskilt kulturhistoriskt värde, samt av värde för Hagas helhet. Pilgatan 5, stenhuset byggt för fattigvården i två våningar med brutet tak, och Bergsgatan 20 som omfattade två trähus med unik utformning och gav exempel på bostadsförhållandena runt 1860. Bebyggelsen vid Skanstorgets norra sida, bland annat Folkets hus, bedömdes också vara av särskilt kulturhistoriskt värde då de bildar entré till Haga (figur 9). Trots detta var all bebyggelse i kvarteret borta vid tiden för den arkeologiska undersökningen 1979. Kvarteret nybyggdes helt 1982.

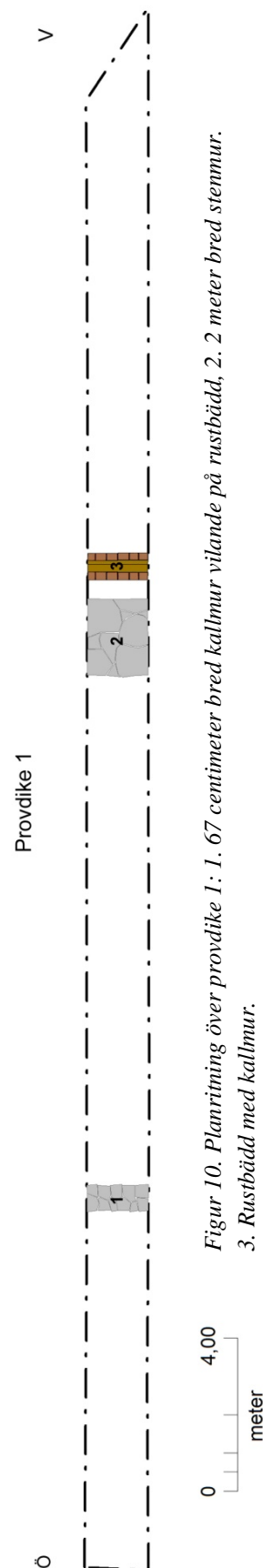
GRÄVNINGSIAKTTAGELSER

I provdikena påträffades rester av husgrunder av sten på rustbäddar, med största sannolikhet från 1800-talets bebyggelse. Inga lämningar med säkra dateringar från 1600-1700-tal kunde konstateras. Fyndmaterialet uppvisar emellertid en del fyndmaterial från 1700-tal, samt möjligtvis från 1600-tal, men detta är funnet i kontexter daterade till 1800-talet.

Provdike 1

Provdike 1 är ett cirka 40 meter långt schakt i den södra delen av kvarteret. Schaktet löpte till största delen över ett före detta gårdsparti täckt av gatsten. I östra delen tangerades de bostadshus som legat utmed Skolgatan. Dessa har varit försedda med källare, varför inga äldre lämningar fanns bevarade i de cirka 15 metrarna längst i öster. Schaktet löper därför inte hela vägen fram till gatan.

Det översta skiktet var mellan 10-20 centimeter tjockt och bestod av tegelskrot. Under detta, i västra delen av provdiket fanns ett cirka 50 centimeter tjockt fyllnadslager bestående av gråsvart lerblandad matjord som innehöll lite keramik, glas och porslin. Detta material togs inte tillvara. Lagret sluttar tillsammans med markytan mot öster (Skolgatan) och under det kommer den sterila grå leran. I provdiket framkom också tre murar som alla löper i nord-sydlig riktning (figur 10). Mur 1 är en 67 centimeter bred kallmur vilande på en rustbädd av furuplank. Mur 2 och 3 är placerade nära varandra, där mur 2 är två meter bred och byggd av natursten, och mur 3 är en kallmur vilande på rustbädd.

Figur 10. Planritning över provdike 1: 1. 67 centimeter bred kallmur vilande på rustbädd, 2. 2 meter bred stenmur. 3. Rustbädd med kallmur.

Provdike 2

Cirka 20 meter norr om provdike 1 grävdes provdike 2, som var 48 meter långt. Även detta schakt löpte till stor del över före detta gårdsytor, och lagren följer samma beskrivning som för provdike 1. I det övre lagret av tegelskrot fanns rester av sekundärbränt tegel.

Fyndmaterialet som togs tillvara kommer från omrörda lager och består av ostindiskt porslin, flintgods och kritpipor. Kritpiporna utgörs av två bitar odecorerade skaft samt ett huvud utan identifierande stämpel eller klackmärke. Huvudet är dock relativt litet, med en mynningsdiameter på 11,5 mm, vilket kan betyda att pipan är från 1600-talet. Även millningen (pricklinjen) runt huvudets mynning föreslår en datering före år 1700, då denna dekoration försvinner från piporna (Åkerhagen 2006).

Tre ostindiska porslinsskärvor hittades i diket. Två har den typiska blåvita underglasyrdekoren och kommer sannolikt från en kopp respektive en tallrik. Den tredje skärvan har en polykrom överglasyrdekor, så kallad *Famille Rose*, och kommer från en tallrik. Den största mängden kinesiskt porslin importerades till Sverige genom det Svenska Ostindiska Companiet som verkade åren 1731-1813.

Övrigt fyndmaterial från provdicket utgörs av fem keramikskärvor daterade till 1800-talet. De är gjorda i flintgods som började tillverkas i Sverige av Marieberg 1770. En av skärvorna har blomdekor i så kallat överföringstryck, vilket började

produceras i Sverige på 1820-talet (Dahlbäck Lutteman 1980). Samtliga är tallriks-skärvor (figur 10).

Figur 10. Fynden från Provdike 1. Flintgods, kritpipor samt ostindiskt porslin.

Provdike 3

Diket löpte cirka 50 meter tvärs över den bredaste delen av kvarteret.

Profilritningen (figur 12) avbildar 12 meter från den östliga delen av schaktet.

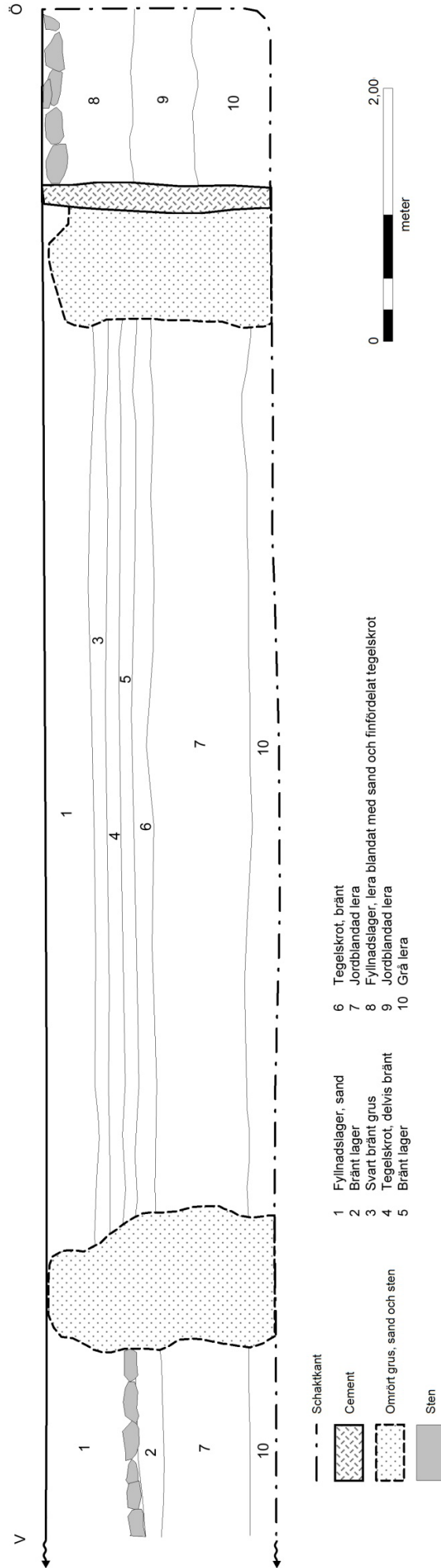
Ritningens östra del, där lager 8 och 9 avgränsas av en cementbalk, återger sannolikt resterna av byggnaden på Skolgatan 35, som byggdes utan källarvåning år 1855. Ritningens västra del, där lager 1 och 2 avgränsas av en nedgrävning med omrörda massor, utgör möjligtvis gårdsbyggnaden på samma adress. Lagren däremellan, som sannolikt legat på innergården, består av brända lager med inslag av byggnadsmaterial. Detta måste vara brända rester från tidigare byggnader.

Provdike 3 innehöll den dominerande andelen fyndmaterial (figur 11). Det mesta är flintgods från 1800-talet, men fajansen och det ostindiska porslinet (typiskt kompaniporslin), härrör från 1700-talet. Övrigt fyndmaterial utgörs av yngre rödgods (1800-tal), lergods, stengods, kritpipor samt sentida material: formpressat glas och ”äkta” porslin. Det framgår inte av dokumentationen vilka lager fyndmaterialet kommer från.

Figur 11. Lösfynd från provdike 3 . Överst till vänster syns importerad fajans; överst till höger ostindiskt porslin; nederst till vänster yngre rödgods; nederst till höger syns flintgods med typisk dekor för 1800-talet.

Provdike 3

Provdike 4

Från detta dike finns inga anteckningar eller fynd. Det cirka 65 meter långa schaktet löper över ett område där bostadshusen tycks ha varit försedda med källare vilket sannolikt innebär att inga äldre lämningar fanns bevarade i schaktet, och därför inte dokumenterades.

Anläggning 1

När provdike 5 grävdes i den norra delen av kvarteret framkom byggnadslämningar i form av en rustbädd. Ett större schakt grävdes därför upp i östra delen av diket. I samband med detta påträffades även en vattenledning tillverkad av virke, varför ytterligare en yta öppnades mellan provdikena 4 och 5.

Anläggning 1 består av tre cirka 17 centimeter breda furustockar placerade i öst-västlig riktning. I vinkel mot stockarna, och under dessa låg 20 centimeter breda plankor placerade med jämnt avstånd, ungefär 40 centimeter under Pilgatans nivå. Norr om plankorna, i anslutning till dessa, låg virke tätt placerat i öst-västlig riktning (figur 13-15).

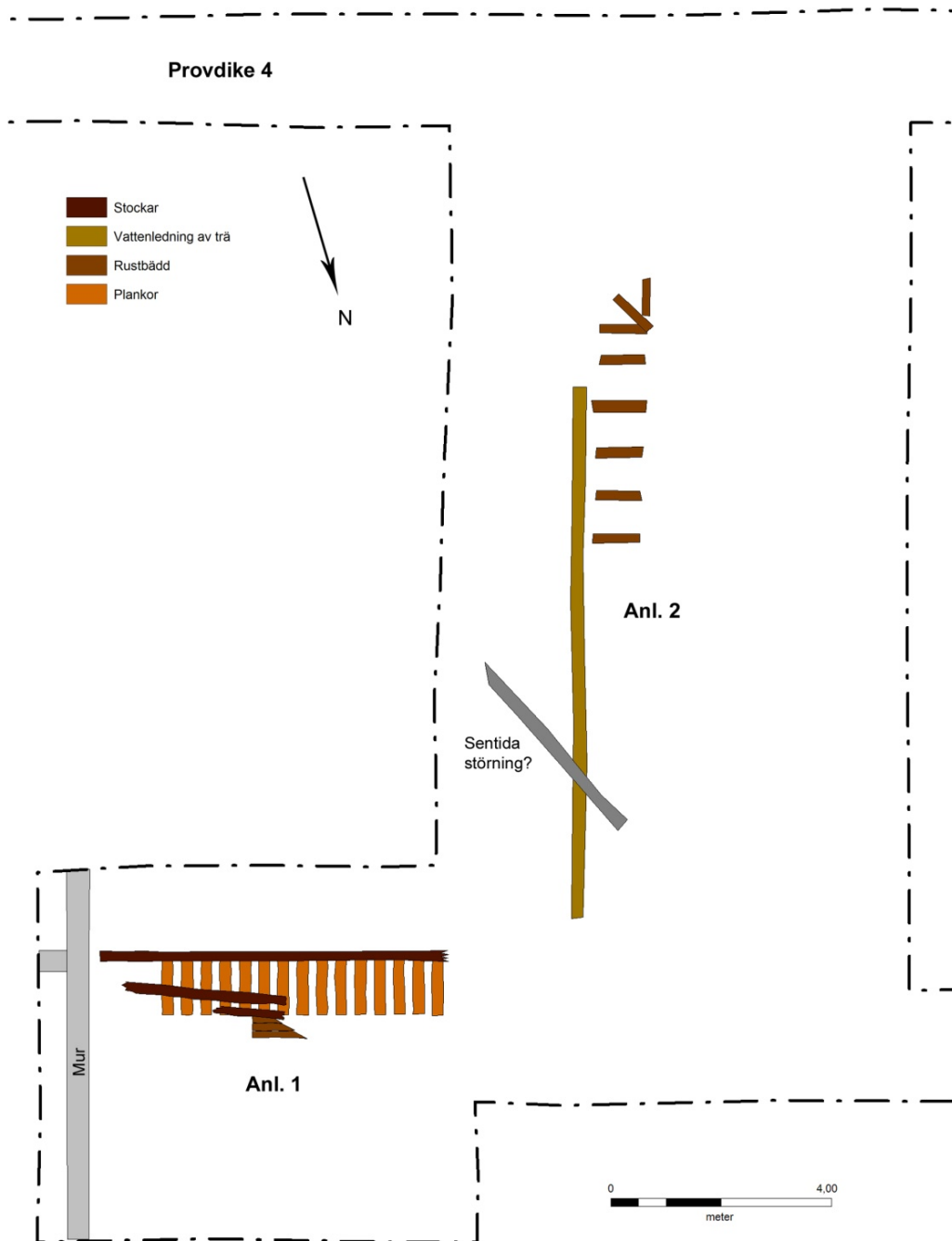
Ett mindre fyndmaterial påträffades i anläggningen, två ostindiska skärvor, en skärva yngre rödgods, en bit sekundärbränt stengods samt ett odekorerat kritpipsskaft.

*Figur 13. Anläggning 1. Mot öster.
Foto: Mona Lorentzson 1979.*

*Figur 14. Anläggning 1. Mot väster.
Foto: Mona Lorentzson 1979.*

Figur 15. Plan över anläggningar 1 och 2.

Anläggning 2

Även anläggning 2 är en rustbädd. I denna är virket glesare placerat i öst-västlig riktning. Direkt öster om rustbädden löper en vattenledning i nord-sydlig riktning. I söder bildas ett hörn genom att den näst sydligaste bjälken ligger i cirka 45° vinkel till de övriga och den sydligaste cirka 90°, det vill säga i nord-sydlig riktning (figur 15-17). Enligt planritningarna är vattenledningen kapad av något som tolkas som en senare störning. Inga fynd påträffades i denna anläggning.

Figur 16. Anläggning 2, mot norr. Foto: Mona Lorentzson 1979.

Figur 17. Anläggning 2, mot väster. Foto: Mona Lorentzson 1979.

TOLKNING OCH DATERING

Vid undersökningen påträffades inga orörda lämningar som tolkades vara äldre än början av 1800-talet. De huslämningar som påträffades antogs vara från yngre bebyggelse. Delar av det intagna fyndmaterialet är tveklöst från 1700-talet och enstaka delar även från 1600-talet. De framkom dock i omrörda fyllnadslager och är att betrakta som lösfynd. De härrör dock sannolikt från den äldre bebyggelse som vi vet har funnits inom kvarteret.

ANTIKNARISK BEDÖMNING

Rapporten har sammanställts i efterhand. Följande bedömningar gjordes efter förundersökningen 1979:

Inget hinder föreligger från antikvarisk synpunkt mot att marken i det undersökta området disponeras för avsett ändamål. Schaktningsbevakning av arkeolog bör göras under byggnadstiden, med anledning av att det påträffades fynd från framförallt 1700-talet, men även 1600-talet.

LITTERATUR

Carlsson, Kristina & Christina Rosén. 2002. *Stadsbornas kärl – keramik i västsvenska städer från 1400-tal till 1700-tal*. Urbaniseringsprocesser i Västsverige. Göteborgs universitet. Institutionen för arkeologi.

Dahlbäck Lutteman, Helena. 1980. *Svenskt porslin. Fajans, porslin och flintgods 1700-1900*. Västerås.

Kjellin, Maja. 1971. *Haga i Göteborg*. Göteborg.

Lönnroth, Gudrun. 1972. *Haga – bebyggelsehistorisk utredning*. Göteborgs historiska museum.

Lönnroth, Gudrun. 1979. *Haga. Göteborgs första förstad och arbetarestadsdel*. Göteborgs historiska museum.

Lönnroth, Gudrun (red). 1999. *Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg. Ett program för bevarande, del I*. Göteborg.

Åkerhagen, Arne. 2006. *Att datera en kritpipa: kortfattad beskrivning*. Tobaks- och tändsticksmuseum. Stockholm.

Bilaga 1. Fyndtabell FU kv Artilleristen

<i>Fyndnr</i>	<i>Grävenhet</i>	<i>Sakord</i>	<i>Material</i>	<i>Antal</i>	<i>Vikt</i>	<i>Beskrivning</i>
001	Anl 1	Ostindiskt porslin	Keramik	2	8	Blå underglasyrdekor med växt- och landskapsmotiv
002	Anl 1	Yngre rödgods	Keramik	1	9	Mynning, glasering, piplerdekor
003	Anl 1	Stengods	Keramik	1	15	Oglaserat, sekundärbränt
004	Anl 1	Kritpipa	Lera	1	11	Skaft och del av huvud med sporre, engelsk?
005	PD 2	Ostindiskt porslin	Keramik	3	10	Blå underglasyrdekor. Famille rose
006	PD 2	Flintgods	Keramik	5	41	Överföringstryck, 1800-tal
007	PD 2	Kritpipa	Lera	3	18	Skaft och huvud med millning och klack, engelsk 1600-tal?
008	PD 3	Ostindiskt porslin	Keramik	10	114	Tallrikar och skålar med blå underglasyrdekor, växt- och landskapsmotiv. Kopp dekorerad med Cafe-au-Lait och Famille rose
009	PD 3	Fajans	Keramik	9	164	Blå dekor. Tre med utvändig blyglasyr
010	PD 3	Yngre rödgods	Keramik	5	231	Fat, kruka med hänkel. Glaserade. Piplerdekor
011	PD 3	Flintgods	Keramik	61	693	Tallrikar, skålar, lock. Överföringstryck, överglasyrdekor. Lagad potta(?) med marmorerat mönster. 1800-tal
012	PD 3	Lergods	Keramik	2	14	Gulbrännande med glasyr
013	PD 3	Stengods	Keramik	2	40	Krus
014	PD 3	Glas	Glas	1	19	Vitt formpressat
015	PD 3	Kritpipa	Lera	1	5	Skaft
016	PD 3	Porslin	Keramik	2	42	Sentida "äkta" porslin